

Tolstého ideologie nenásilí: kritické zhodnocení

V originále: *Tolstoy's Ideology of Non-Violence: A Critical Appraisal*

Sobia Tahirová¹ (2012)

Abstrakt

Lev Tolstoj (1828-1910) zahájil svou kariéru jako kadet ruské armády a aktivně se zúčastnil krymského tažení. Jako největší zastávce nenásilí se však projevil až po dlouhém a bolestném vnitřním zmatku. Podle Tolstého je křesťanství v podstatě vyznáním nenásilí, které vychází z Ježíšova horského kázání, jehož hlavním výrokem je „neodporujte zlu“. Intriky státu a církve jej však proměnily v násilnické dogma. Lidstvo může být vykoupeno pouze oživením skutečného nenásilného Kristova učení. Tento esej nestranně a vědecky zhodnotil ducha a životaschopnost nenásilí. Nenásilí, ačkoli je vysoce morálním krédem, postrádá praktickou použitelnost kvůli některým vrozeným nedostatkům a slabinám. Pouze zdravá a vyvážená kombinace vize, morálky a moci může vyústit ve funkční a účinné politické uspořádání.

Klíčová slova: Tolstoj, nenásilí, ideologie

Stať

Ruský literární velikán Lev Tolstoj je bezpochyby největším apoštolem nenásilí ve 20. století. Tento článek je pokusem o studium jeho filozofie založené na nenásilí, pojaté jako „zákon lásky“. Bude se zabývat také jejími etickými důsledky a společensko-politickou životaschopností spolu s jejími přednostmi a nedostatky.

Tolstoj se narodil v pravoslavné křesťanské rodině v Rusku 19. století a pocházel ze šlechtického prostředí; svou kariéru zahájil vojenskou službou, kterou brzy po krymském tažení opustil a začal se věnovat literární činnosti. To byl zlomový okamžik v jeho životě, kdy se stal svědkem obrovských a nesmyslných ztrát na lidských životech tím nejkrutějším způsobem. Tehdy se v něm zformoval pacifista. Hrůzné zážitky a postřehy z bitevního pole zachytil v „*Sevastopolských povídkách*“ a ještě mistrněji a úplněji v [románu] „*Vojna a mír*“. Jeho deníky z doby služby na Kavkaze jsou plné válečných hrůz.

Mladý kadet ze Sevastopolu se již rozhodl, že zasvětil svůj život ohromné věci. Tou se ukázalo být vymýcení „zákonu násilí“ a prosazení „zákonu lásky“ s nastolením „božího království na zemi“, které se ve skutečnosti nachází v nás!

Koncem sedmdesátých let 19. století, kdy už dosáhl mezinárodního uznání jako autor [románů] „*Vojna a mír*“ a „*Anna Karenina*“, začal trpět podivnou agónií a výčitkami svědomí.

V roce 1879 napsal „*Vyznání*“, úžasné literární dílo svého druhu, v němž podrobně popsal postupný myšlenkový posun, svou trnitou cestu od ortodoxního křesťanství k novému typu víry, jejímž konečným cílem bylo nenásilí a neodporování zlu neboli pacifismus či křesťanský anarchismus. Podívejme se na to stručně jeho vlastními slovy:

---

¹ Dr. Sobia Tahirová, odborná asistentka na katedře filozofie a interdisciplinárních studií na Government College University v Láhauru. E-mail: dr.sobiatahir@gcu.edu.pk

„Když jsem obrátil svou pozornost k tomu, co se děje ve jménu náboženství, byl jsem zděšen a velmi blízko zavržení pravoslaví... Byl jsem svědkem toho, jak členové církve, její učitelé, mniši a asketové schvalovali zabíjení bezmocných, ztracených mladých lidí. Když jsem obrátil svou pozornost ke všemu, co dělají lidé, kteří se hlásí ke křesťanství, byl jsem zděšen.“²

To byl formální odchod budoucího proroka od víry jeho předků a nyní byl na dlouhé cestě k vytvoření vlastního náboženství, tj. náboženství nenásilí a míru. O svém oblíbeném tématu začal hojně psát a zvláště významné jsou v tomto ohledu tři z jeho esejů, totiž *„Křesťanské učení a jiné spisy náboženské“*, *„V co věřím?“* a *„Náboženství a morálka“*. Své názory však podrobně rozvinul ve dvou stěžejních spisech, a to *„Zákon násilí a zákon lásky“* a *„Království boží ve vás“*.

Abychom však dosáhli nenásilí, musíme nejprve přerušit bludný kruh násilí. Řešení, které sám navrhl, je více než jednoduché, ale o jeho proveditelnosti a účinnosti lze mít důvodné pochybnosti. Myšlenka zní následovně:

„Zdálo by se tak jednoduché a přirozené, aby pracující lidé, zejména zemědělství dělníci, kteří v Rusku, stejně jako ve zbytku světa, tvoří většinu, konečně pochopili, že po staletí trpí něčím, co si sami bez užitku přivodili... Zdálo by se tak jednoduché, aby si to pracující lidé uvědomili a konečně řekli těm, které považují za své vůdce: „Nechte nás na pokoji! Potřebujete-li vy, císaři, prezidenti, generálové, soudci, biskupové, profesori a jiní vzdělanci armády, námořnictvo, univerzity, volební místnosti, synody, konzervatoře, vězení, šibenice a gilotiny, dělejte si to všechno sami: vybírejte si daně, sudte, popravujte a vězněte mezi sebou, vražděte lidi ve válce, ale dělejte si to všechno sami a nás nechte na pokoji, protože my nic z toho nepotřebujeme, nechceme se už na všech těchto zbytečných a především zlých činech podílet!“³

Tolstoj byl pevně přesvědčen, že i ten nejtyranštější a nejdespotičtější režim lze usmířit nenásilnou občanskou neposlušností, tj. neplacením daní, nedodržováním zákonů a vzdáním se všech druhů státních služeb. Všechny tyto taktiky dohromady by ochromily politickou strukturu založenou na útlaku a nespravedlnosti. Zde se jeho myšlenky velmi podobají myšlenkám Henryho Davida Thoreaua a Johna Ruskina. Stejně názory později převzal i Martin Luther King mladší. Bezprostředním praktickým následovníkem Tolstého však byl Móhandás Karamčand Gándhí, který se ve své autobiografii *„O mých experimentech s pravdou“* prohlásil za Tolstého pokorného žáka. Politické ideály svého guru se pokusil uskutečnit na indické půdě, a to s určitým úspěchem. Katastrofy, které tím ve svém důsledku přivodil, však byly neméně početné a zhoubné.

Nyní se nabízí otázka, co je nenásilí ve své podstatě, jak ho lze teoreticky definovat? Odpověď na tuto otázku poskytl již Ježíš v evangeliu jako:

„Milování, milujme se navzájem, neboť láska je z Boha, a každý, kdo miluje, se narodil z Boha a zná Boha... Boha nikdy nikdo neviděl. Milujeme-li se navzájem, Bůh v nás přebývá a jeho láska je v nás dokonalá... Bůh je láska, a kdo přebývá v lásce, přebývá v Bohu a Bůh v něm.“⁴

Zákon násilí může být nahrazen zákonem lásky na individuální i kolektivní úrovni. Metodika toho byla stručně vysvětlena v předchozím odstavci, nicméně, na individuální úrovni můžeme

---

² Lev Tolstoj, Vyznání a jiné náboženské spisy, přel. Jane Kentishová (London: Penguin Group Limited, 1987), 75-76.

³ Tamtéž, 178-179.

⁴ I Jan, IV, 7, 8, 12, 16

nenásilí uplatňovat, pokud se vzdáme vnějších cílů a ideálů, tj. místo toho, abychom si stanovili vnější cíl, k jehož dosažení je třeba spolupráce druhých, a stanovili si vnitřní cíl, který nevyžaduje spolupráci nikoho jiného.

„Obecný cíl života možná plně neznáte,“ říká křesťanské učení, „a jen si představujete, že jde o neustálé přibližování se k všeobecnému blahu a uskutečňování Božího království. Účel vašeho osobního života je vám zcela jistě znám a spočívá v tom, že v sobě realizujete největší dokonalost lásky, která je nezbytná pro uskutečnění Božího království. A tento cíl je vám vždy znám a je vždy dosažitelný. Možná neznáte nejlepší individuální, vnější cíle, možná vám v cestě k jejich dosažení stojí překážky, ale přibližování se k vnitřní dokonalosti a zvyšování lásky v sobě i v druhých nemůže nikdo a nic zabránit. Člověk si musí místo falešného vnějšího, společenského cíle stanovit pravý, jediný, nezvratný a dosažitelný vnitřní životní cíl, aby se všechna pouta, jimiž se zdál být tak nerozlučně spoután, rozpadla a on se cítil dokonale svobodný... Křesťan není vázán občanským zákonem, protože ho nepotřebuje, ani pro sebe, ani pro druhé, neboť se domnívá, že lidský život je lépe zajištěn zákonem lásky, který vyznává, než zákonem udržovaným násilím... Pro křesťana, který uznal požadavky zákona lásky, nemůže být žádný z požadavků zákona násilí závazný, ale představuje se jako lidský omyl, který je třeba odhalit a odstranit.“⁵

Zákon lásky je podle Tolstého ze své podstaty schopen vnést do života svých stoupenců žádoucí změny, aniž by k tomu potřeboval jakoukoli vnější výchovu či orientaci, protože změni samotné nastavení a složení lidské osobnosti, kdysi podmíněné zákonem násilí.

„A až tento zákon pronikne do vědomí jako nejvyšší zákon života, sám od sebe ukončí ten mravnosti tak škodlivý postoj, kdy se nejneobyčejnější nespravedlnosti a krutosti, které lidé na sobě navzájem páchají, považují za přirozené, přirozeně lidské chování. A to, o čem sní, co si přejí a co slibují socialistické a komunistické režimy budoucích společností, se stane skutečností, a ještě něco navíc. A bude toho dosaženo zcela jinými prostředky; bude toho dosaženo právě proto, že se o to nebude usilovat rozporuplnými prostředky násilí, které vláda i její odpůrci používají, aby toho dosáhli. Svobody od zla, které lidi trápí a kazí, bude dosaženo nikoliv posílením a zachováním stávajících režimů, monarchií, republik či čehokoliv jiného, ani potlačením stávajícího řádu a zavedením lepšího socialistického a komunistického; vskutku v žádném případě ne tím, že několik lidí vymyslí určitý společenský systém, který považují za zlepšení, a vnutí ho ostatním násilím. Toho bude dosaženo pouze tehdy, když každý z nás (většina lidí), aniž by přemýšlel a staral se o důsledky pro sebe nebo pro druhé, povede svůj život určitým způsobem, nikoliv kvůli nějakému společenskému uspořádání, ale prostě proto, aby pro svůj vlastní život naplnil nejvyšší zákon života: zákon lásky, který za žádných okolností nepřipouští násilí.“⁶

Ve světle výše citovaných názorů vyvstávají vážné otázky ohledně jejich praktické realizovatelnosti. Například co se vlastně rozumí vnitřním cílem či záměrem, který je nezávislý na čemkoli vnějším? Není to vágní a nejednoznačné slovní spojení, které nemusí být jasně a přesně definováno? Navíc, můžeme vůbec něčeho dosáhnout, ať už materiálního nebo duchovního, bez minimální podpory poskytované zvenčí? Nevyžaduje snad láska ke svému uskutečnění fyzické pohodlí, nepřítomnost bolesti a soukromí? Může být láska jakéhokoli druhu možná, když je člověk hladový, zesláblý a vystavený nepřízni počasí? Pro dosažení vnitřních ideálů musíme vůbec věnovat nějakou pozornost svému zevnějšku a za tímto

---

⁵ Tamtéž, 199-200

⁶ Tamtéž, 205-206

účelem nelze nikdy vyloučit vzájemnou závislost. I v těch nejprimitivnějších a nejanarchističtějších životních situacích budeme muset mít nějakou organizaci. Za druhé Tolstého rada říká, že „bychom měli bez přemýšlení a obav o důsledky pro sebe nebo pro druhé vést svůj život určitým způsobem“. Je to možné? Lze tak závažné rozhodnutí s obrovskými a vážnými důsledky přijmout bez důkladné, ba dokonce základní úvahy? Hodnota jakéhokoli systému se posuzuje podle jeho výsledků a důsledků, čímž nám Tolstoj naznačuje, že bychom měli otázku výsledků, důsledků a konečných následků zcela přehlížet! Je tento postoj oprávněný? Jakýkoli společensko-politický systém nebo praktická filosofie musí své stoupence ujistit o tom, co, jak a kdy přinese. Tolstoj nám bohužel neposkytuje uspokojivé odpovědi, spíše prohlašuje naše starosti, obavy a otázky za „pověry“.

Než se však pustíme do kritiky, podívejme se, jak své ideály obhájí sám Tolstoj. Pokusil se vysvětlit, jak bude nenásilí fungovat a jaká bude povaha a stav jeho bezstátní a následně beztrždní společnosti. Ještě jednou si se zájmem poslechněme totéž jeho vlastními slovy:

„Ale jak můžeme žít bez vlády a bez autority? Lidé tak nikdy nežili, zní odpověď na tuto otázku. Lidé jsou natolik zvyklí na politické uspořádání, v němž žijí, že jim připadá jako nevyhnutelná, trvalá forma lidské existence. Ale to se jen zdá: lidé žili a žijí mimo politickou strukturu. Všechny primitivní národy, které ještě nedosáhly toho, co nazýváme civilizací, žily a žijí tímto způsobem. Stejně tak to dělají i lidé, kteří dosáhli chápání života, jež je vyšší než civilizace... Stát je pouze dočasnou záležitostí a v žádném případě trvalým rysem lidského života.“⁷

Dále uvádí ve stejném duchu a náladě:

„Lidé, kteří v důsledku stávajícího politického uspořádání stojí ve výlučně privilegovaném postavení, si představují, že zbavit lidi vládní moci by vedlo k obrovským sporům a že by všichni válčili se všemi ostatními... Proto na otázku, jaký by byl život bez vlád a úřadů, lze odpovědět jen tak, že by rozhodně neexistovalo všechno zlo, které vláda vytváří. Nebylo by soukromé vlastnictví půdy, nebyly by daně vynakládané na věci pro národ nepotřebné, nebylo by rozdělování národů, nebylo by zotročování jedněch druhými, nebylo by plýtvání nejlepšími prostředky národa na přípravu války, nebyl by strach na jedné straně z bomb, na druhé straně ze šibenice; nebyl by nesmyslný přepych jedněch a ještě nesmyslnější chudoba druhých.“⁸

Pokud jde o životaschopnost tohoto uspořádání založeného na principu nenásilí, Tolstoj uvádí následující argumenty:

„Ano, ale jakou podobu by měla existence bez vlády? Zeptejte se lidí, kteří se zřejmě domnívají, že vždy víme, jakou podobu bude mít život a v jaké formě bude pokračovat, a že ti, kdo se rozhodli žít bez vlády, musí tedy předem vědět, jakou podobu bude mít život. Ale ve skutečnosti jsme nikdy nevěděli a ani nemůžeme vědět, jakou podobu bude mít budoucnost. Přesvědčení, že člověk může znát a dokonce může zařídit podobu budoucnosti, je ve skutečnosti velmi primitivní, i když stará a rozšířená pověra. Bez ohledu na to, zda by se lidé měli podřídit vládě, či nikoli, faktem je, že nikdy nevěděli a nevědí a ani nemohou vědět, jakou podobu bude mít jejich život... Pověra, že někteří lidé mohou nejen dopředu znát podobu, jakou bude mít život ostatních, [život] většiny, ale mohou také uspořádat budoucí existenci, vznikla a udržuje se na základě přání těch, kdo vykonávají násilí, aby ospravedlnili svou činnost, a na základě přání těch, kdo násilím trpí, aby si ujasnili a ulehčili

---

⁷ Tamtéž, 207-208

⁸ Tamtéž, 209-210

břemeno násilí, které prožívají. Ti, kdo páchají násilí, přesvědčují sami sebe i ostatní, že vědí, co je třeba udělat, aby život lidí nabyl podoby, kterou považují za nejlepší. A lidé, kteří násilím trpí, tomu budou, dokud nebudou mít sílu ho svrhnout, věřit, protože jen takové přesvědčení dává jejich tíživé situaci jakýsi smysl.“⁹

„Otázka, co mám dělat proti násilným činům páchaným před mýma očima, se tedy vždy zakládá na těžce primitivní pověře, že je možné, aby člověk nejen poznal, ale i uspořádal budoucnost tak, jak se mu líbí. Pro člověka zbaveného této pověry tato otázka nemůže existovat a neexistuje.“¹⁰

Je úžasné, spíše šokující, jak rychle a snadno Tolstoj právě odmítl velmi relevantní, spíše nejdůležitější otázku týkající se proveditelnosti jeho vlastní teorie, která je podle něj nejvyšším úspěchem jeho života. Ve stejné argumentační linii pokračuje i v následujících odstavcích:

„Ničema napráhl nůž na svou oběť. Já mám v ruce pistoli a zabiji ho. Nevím však, a ani nemohu vědět, zda by byl úmysl napřaženého nože dokonán. Ničema by možná svůj zlý úmysl neuskutečnil, zatímco já svůj zlý čin jistě spáchám. Proto jediné, co člověk v tomto a podobném případě může a musí udělat, je to, co musí udělat vždy a ve všech možných případech: musí udělat to, o čem se domnívá, že by měl udělat před Bohem a před svým svědomím. Svědomí člověka může vyžadovat, aby obětoval svůj vlastní život, ale ne život jiného člověka. Stejnou zásadu lze uplatnit i na způsob potírání společenského zla.“¹¹

Autor této teorie má na obhajobu a podporu svých myšlenek v zásobě ještě několik jedinečných argumentů, například říká:

„Ale on krade, loupí a vraždí, a já nekradu, neloupím a nevraždím. Ať naplní zákon nejprve on, a pak ať žádá, abych ho plnil i já, to obvykle říkají lidé našeho světa, a to tím přesvědčivěji, čím vyšší je jejich společenské postavení. Já nekradu, neloupím a nevraždím, říká guvernér, ministr, generál, soudce, statkář, obchodník, voják, policista. Pověra o společenském uspořádání, které ospravedlňuje všechny druhy násilí, zatemnila vědomí dnešních lidí do té míry, že nevidí neustálé, nikdy nekončící činy krádeží a vražd, které jsou páchány ve jménu budoucího uspořádání světa: „Je to zloděj, lhář, lupič, je to vrah a nedodržuje pravidlo, že s druhými se má jednat tak, jak bys chtěl, aby oni jednali s tebou“. Kdo to říká? Říkají to právě ti lidé, kteří nepřestávají vraždit ve válce a nutí lidi, aby se připravovali na krveprolití, a kteří okrádají a loupí jak vlastní, tak jiné národy.“¹²

Tyto argumenty považuje za dostatečné ve prospěch svého velkého systému, který bude provozován na základě nenásilí. V závěru svého díla se prorocky obrací k lidstvu a oznamuje:

„Pochopte všichni, že jste se nenarodili ani jako otroci, ani jako páni, že jste svobodní lidé, ale svobodnými a rozumnými se stanete teprve tehdy, až naplníte nejvyšší zákon života. Tento zákon vám byl zjeven a stačí, abyste odhodili ony lži, které vám ho zakrývají, abyste mohli jasně vidět, v čem tento zákon spočívá a v čem spočívá vaše štěstí. Tento zákon spočívá v lásce a blahobyt se nachází pouze v naplňování tohoto zákona... Pochopte, že domněnka, že člověk může organizovat životy druhých, je primitivní pověra, kterou lidé přijali jen díky její starobylosti. A pochopte, že ti, kdo se zabývají organizováním životů druhých, ať už jsou to monarchové, prezidenti

---

⁹ Tamtéž, 211-212

¹⁰ Tamtéž, 214

¹¹ Tamtéž, 214-15

¹² Tamtéž, 215

*a ministři, nebo špiclové a kati, členové a vůdci strany, nebo diktátoři, pochopte, že tito lidé neprojevují nic záslužného – jak se lidem zdá –, ale naopak jsou to lidé politováníhodní, hluboce pomýlení, zabývající se úkolem, který je nejen marný a hloupý, ale je to jedna z nejstrašnějších věcí, které si člověk může vybrat. Lidé již poznávají žalostnou degradaci špicla či kata a začínají si totéž myslet i o policejních složkách, policejních agentech a do jisté míry i o armádě; ale ještě si to nezačali myslet o soudcích, senátorech, ministrech, politických vůdcích a revolucionářích. A přitom práce senátora, ministra, monarchy a vůdců politických stran je stejně nízká, podlá a cizí lidské přirozenosti a snad ještě horší než úkol kata nebo špicla, protože je stejná, ale zahalená pokrytectvím.*¹³

Kromě „*Zákona násilí a zákona lásky*“ napsal Tolstoj na stejné téma ještě jedno rozsáhlé kompendium pod názvem „*Království boží ve vás*“, v němž nejenže své myšlenky rozvedl stejným způsobem, ale také vrhl světlo na některé současné podobně smýšlející osobnosti a jejich názory, kromě toho odpověděl na kritiku, kterou vznesly různé kruhy na adresu filosofie nenásilí.

Zvláště citoval americké kvakery, tedy Foxe, Penna, Dymonda a Daniela Musserse. Mezi nimi Dymond napsal knihu „*On War*“, která vyšla v Londýně v roce 1824. Mussers měl na svém kontě dvě velká publikovaná díla, a to „*Non-resistance Asserted*“ a „*Kingdom of Christ and Kingdom of this World Separated*“. Dalšími dvěma ikonami byli William Lloyd Garrison a Adin Ballou. Garrison byl zastáncem emancipace černochů. Založil Společnost pro nekladení odporu a časopis „*NON-RESISTANT*“.¹⁴

Garrison byl mužem, který v USA předložil „*Deklaraci názorů přijatou Mírovým konventem v Bostonu v roce 1838*“ (angl. *Declaration of Sentiments adopted by Peace Convention, Boston 1938*). Deklarace vznikla za následujících okolností: William Lloyd Garrison se zúčastnil diskuse o způsobech potlačení války ve Společnosti pro nastolení míru mezi lidmi, která existovala v roce 1838 v Americe. Dospěl k závěru, že nastolení všeobecného míru lze nalézt pouze na základě otevřeného vyznávání nauky o neodporování zlu násilím (Matouš, 5:39) v jejím plném významu, jak ji chápali kvakeři, s nimiž Garrison náhodou udržoval přátelské vztahy. Když Garrison dospěl k tomuto závěru, sepsal a předložil Společnosti prohlášení, které v té době – v roce 1838 – podepsalo mnoho jejích členů.¹⁵

Poté, co Tolstoj uvedl příklady podobně smýšlejících a velmi chladně a vypočítavě čelil všem kritikám vzneseným proti jeho ideologii, se II. kapitola „*Království boží ve vás*“ zabývá připomínkami, které k jeho knize „*V co věřím*“ vznesli ruští a zahraniční kritici. Tolstoj se staví neochvějně tváří v tvář kritice vznesené proti jeho ideologii a uzavírá ji stejně jako někdo, kdo byl inspirován Bohem:

„Neříkám, že jsi-li statkář, jsi povinen okamžitě odevzdat svou půdu chudým, jsi-li kapitalista nebo továrník, své peníze na pracoviště; nebo že jsi-li car, ministr, úředník, soudce nebo generál, jsi povinen okamžitě se zřítí výhod svého postavení; nebo jsi-li voják, na němž je založen systém násilí, okamžitě odmítnout poslušnost navzdory všem nebezpečím neposlušnosti. Pokud tak učiníte, uděláte to nejlepší, co je možné. Může se však stát, a je to velmi pravděpodobné, že na to nebudete mít sílu. Máte-li příbuzné, rodinu, podřízené a nadřízené, jste pod tak silným vlivem, že se ho nemůžete zbavit, ale vždy můžete rozpoznat pravdu a odmítnout o ní lhát. Nemusíš prohlašovat, že zůstáváš statkářem, továrníkem, obchodníkem, umělcem nebo

¹³ Tamtéž, 217-218

¹⁴ Lev Tolstoj, *Království Boží je ve vás*, přístup 12. ledna 2012, dostupné na: <http://www.kingdomnow.org/w-inyou01.html>.

¹⁵ Tamtéž.

spisovatelem proto, že je to lidstvu prospěšné; že jsi guvernérem, prokurátorem nebo carem, ne proto, že je ti to příjemné; že jsi na to zvyklý, ale pro veřejné blaho, že jsi nadále vojákem; ne ze strachu z trestu, ale proto, že armádu považuješ za potřebnou pro společnost. Vždy se můžeš vyhnout tomu, abys takto lhal sobě i druhým; a měl bys to dělat; protože cílem tvého života by mělo být očistit se od lži a vyznávat pravdu. A jen to dělej, a tvá situace se změní přímo sama od sebe.“¹⁶

„Vy však hledejte především Boží království a jeho spravedlnost, a všechno ostatní vám bude přidáno.“¹⁷

„Království boží nepřichází bez vnějšího projevu, ani se neříká: Hle, tady! nebo Hle, tam! neboť hle, království boží je ve vás.“¹⁸

Tolstoj měl již za svého života obrovské množství stoupců v Rusku i mimo něj; jeho myšlenky ovlivnily krajany do té míry, že sám Lenin byl nucen prohlásit ho za viníka neúspěchu prvního revolučního tažení roku 1905. Nicméně impozantní vliv, který měl Tolstoj na značnou část ruského obyvatelstva, po krvavých událostech roku 1905 poněkud upadl. Vzestup násilí zakalil jeho obraz, neboť bezmocní lidé se nemohli bránit bajonetům a kulkám carských vojsk „zbraněmi“ pasivního neodporování a řada „tolstojovců“ vstoupila do řad revolucionářů. Jeho slavné ideály nemohly zachránit ženy a děti před vražděním v moskevských ulicích! To rozzuřilo jak liberály, tak radikály, kteří považovali Tolstého archaický postoj za zcela iracionální a marný.

Vyznavači jeho ideologie ji však importovali i do svých rodných zemí a prováděli s ní pokusy na cizí půdě. Její neúspěch v rodném městě je nedomáhal, spíše ji považovali za globální program. První takové jméno, které člověka napadne, je nicméně jméno Mohandase Karamčanda Gándhího; významného vůdce boje za svobodu Indie a velkého představitele nenásilí. Krátká studie o uplatnění Tolstého metod v indickém hnutí za svobodu bude zajímavá a zároveň užitečná pro posouzení praktických důsledků [učení o] nenásilí. Gándhí se prohlásil za pokorného Tolstého žáka. V Indii vyzkoušel jak nenásilí, tak občanskou neposlušnost, včetně nespolupráce s britskou vládou, neplacení daní, bojkotu státní služby a všech státních zaměstnání a institucí. Tyto techniky však zůstaly omezeny pouze na Indický národní kongres. V určité fázi vyvolávala metodika, význam a výsledky nenásilí vážné pochybnosti i mezi jeho věrnými stoupcem. Tolstoj i Gándhí si vysloužili kritiku řady významných myslitelů, intelektuálů a politických teoretiků/aktivistů. Na následujících stránkách budou představeny některé reprezentativní názory na praktické důsledky a základní hypotézy nenásilí.

Bertrand Russell ve své autobiografii projevil hluboké roztrpčení nad Tolstého názory a neschválil je. Na jednom místě píše: „To, co je na Tolstém podle mého názoru cenné, je jeho schopnost správných soudů a vnímání konkrétních faktů; jeho teoretizování je ovšem bezcenné. Je největším neštěstím lidského rodu, že má tak chabou schopnost uvažování.“¹⁹ Russell také zdůraznil, že „morální vítězství“, které si Gándhí nárokoval nad Brity díky své nenásilné kampani, bylo ve skutečnosti humánním přístupem, když tvrdil:

„Vždycky jsem uznával nezbytnost policejního a trestního práva a už během první světové války jsem veřejně tvrdil, že některé války jsou oprávněné. Metodě nekladení odporu – či spíše nenásilného odporu – jsem však připouštěl větší prostor, než se mi zdálo z pozdějších zkušeností oprávněné. Jistě má důležitou sféru [působnosti]; stejně jako proti britské Indii ji Gándhí dovedl k triumfu. Je však závislá na existenci

¹⁶ Lev Tolstoj, Království Boží je ve vás, loc.cit.

¹⁷ Matouš, vi, 33

¹⁸ Tamtéž, Lukáš, xvii, 20-21.

¹⁹ Bertrand Russell, Autobiografie (London: Routledge, 1991), 195.

určitých ctností u těch, proti nimž je použita. Když si Indové lehli na železnici a vyzvali úřady, aby je rozdrtily pod vlaky, Britové považovali takovou krutost za nepřijatelnou. Nacisté však v obdobných situacích neměli žádné zábrany. Doktrína, kterou s velkou přesvědčivostí hlásal Tolstoj, že držitelé moci mohou být morálně zdegenerováni, pokud se setkají s nekladem odporu, byla v Německu po roce 1933 zjevně nepravdivá. Tolstoj měl zjevně pravdu jen tehdy, když držitelé moci nebyli bezohlední až za hranici únosnosti.“²⁰

Gándhího politiku a aplikaci Tolstého ideologie na indickou situaci vnímalo mnoho soudobých politických myslitelů, aktivistů a intelektuálů s velkým zděšením a pochybnostmi. Na počátku třetího desetiletí 20. století však Gándhí získal v indické politice značný vliv. Kalkatský kongres (1915) mu přinesl první velké vítězství, ačkoli proti jeho programu nespolečně se ostře postavili přední bengálské politici C. R. Das a B. C. Pal, kteří se spojili s M. A. Džinnáhem a paní Annie Besantovou; přestože Gándhí získal s pomocí bratří Aliů a Nehrů, zejména Motilala, jasnou většinu. Gándhí zahájil svou první celostátní *satjágrahu* (nenásilný odpor) 1. srpna 1920. Lokamanja Tilak nikdy nepřijal jeho vůdcovství, Annie Besantová mu nikdy nedůvěřovala, zatímco V. S. Šrívas Sastrí ho prohlásil za fantasu. Dinshaw E. Wacha ho nazval „šilencem... šilným a arogantním“. Mezi britskými současníky Montagu vždy podezíral jeho „svatouškovskou politiku“, ale nyní otevřeně označil jeho *satjágrahu* spojenou s hnutím *Chilafát* za „bolševické spiknutí“.²¹

V naghurském kongresu byl drtivou většinou schválen Gándhího program nespolečně, pod jehož vlivem odstoupilo ze zaměstnání velké množství státních zaměstnanců, studenti se vzdali studia, bojkotovány byly všechny soudy a další vládní instituce včetně zákonodárných sborů. Jednalo se o negativní, destruktivní a škodlivý program v souladu s Tolstého učením, který byl s velkou horlivostí a zápalem realizován v celé Indii.

Jeden z prominentních právníků bombajského (tehdejšího) vrchního soudu a pedagog M. R. Džajakar přijal Gándhího plán zpočátku s velkým nadšením, ale později se změnil v jednoho z jeho nejhorších kritiků poté, co pozoroval destruktivní výsledky jeho hnutí za nespolečně a občanskou neposlušnost. Ve své autobiografii napsal: Základním cílem hnutí za nespolečně bylo ochromit vládu. Důležitými odvětvími občanských aktivit byly školy, vysoké školy a soudy, které byly na Gándhího příkaz plně bojkotovány. Byl toho názoru, že školy a vysoké školy vedené britskou vládou vštěpují studentům nesprávné myšlenky, a proto bylo jejich zrušení naprostou nutností. Navíc měl být nejprve dokončen proces ničení a demolice, aby později mohla být s plnou vervou zahájena rekonstrukce. Řekl, že školy a vysoké školy by měly být okamžitě vyklizeny, protože pro studenty je lepší nečinně sedět než mít takovou jedovatou výchovu.²²

Jednalo se skutečně o nejhorší podobný čin v indické historii, protože statisíce studentů se vzdaly vzdělání a začaly se potulovat po ulicích. Tito oklamání mladí lidé neměli žádnou představu o své budoucnosti. Proti Gándhímu se ostře postavili Rabindra Nath Tagore a Džinnáh. Byl tak oddaný svému mentorovi, že dokonce neposílal své vlastní děti do škol, zatímco sám se vzdělával na prestižních britských institucích! Známý člen Indického národního kongresu, pan Šrí Prakáš, skvěle zhodnotil hnutí za nenásilí ve svém článku uveřejněném v „*Illustrated Weekly of India*“ 12. srpna 1962. Pan Šrí Prakáš po získání nezávislosti působil také jako guvernér Maharašteru a Madrásu (dnešní Tamilnádu). Napsal: Tuto otázku položil především můj syn, kterému jsem dodnes nedokázal odpovědět... Bylo oprávněné, aby tehdejší vůdci využívali studenty pro své politické cíle a ničili jejich akademickou kariéru? Bylo správné devastovat klidné prostředí akademických institucí? A

²⁰ Tamtéž, 431

²¹ Stanley Wolpert, *Jinnah of Pakistan* (Karáčí: Oxford University Press, 1993), 69.

²² M. R. Jayakar, *Příběh mého života* (Bombay: Asia Publishing House, 1958), 369.

když přišla *sawraj* (nezávislost), ti, kteří si kvůli ní zahrávali s chaosem, byli zavrženi a děti přeběhlíků a oportunistů byly obdařeny vysokými úřady... Nejparadoxnější bylo, že vůdci posílali své vlastní děti na vzdělání do zahraničí, speciálně do Anglie... Ani jsme nevěděli jistě, zda Gándhí dělal totéž pro národní věc, nebo jen pro zábavu! Otázky mého syna mě bodají do srdce jako trny... Víím, že řada synů trpěla jako můj syn a řada otců čelila trápení jako já.

Velkolepý plán však nemohl dosáhnout kýžených výsledků. Wolpert píše,

„Bojkot satjagrahy se ukázal být méně účinný, než si Gándhí představoval. Britské soudy zůstaly stejně vytížené jako kdykoli předtím, i když někteří indiští právníci se vzdali své praxe. Školy a vysoké školy fungovaly dál. Většina vlaků jezdila na čas. Věznice se plnily, policie nepřestala pracovat a armáda zůstala zcela loajální britskému ráji, který ji platil.“²³

Gándhího plán, který byl vlastně importovanou ideologií Tolstého, nejenže selhal v dřívějších fázích, ale jednu z jeho nedílných součástí, tj. bojkot občanských institucí včetně zákonodárných sborů, opustili i jeho blízcí spolupracovníci. V září 1923 se Kongres rozdělil na dvě frakce, a to na frakci pro vstup do rady, *Sváradžistickou* stranu vedenou Motilálem Néhrúem a C. R. Dasem, a na „nespolupracující“ nespolutracovníky věrné Gándhímu.²⁴ Nenásilí sice vždy zůstávalo oficiální politikou Kongresu, čas od času se však objevovaly vážné pochybnosti o její teoretické platnosti a praktické užitečnosti. Je také trpkou skutečností, že Gándhího hlásání nenásilí nedokázalo překonat komunální nenávist v Indii, její následné rozdělení a vůbec nejhorší nepokoje v dějinách lidstva, které skončily vraždami (asi milionu lidí), znásilňováním, zhářstvím, rabováním, loupežemi a kdovíčím ještě. Je ironií osudu, že se sám stal obětí násilí a 30. ledna 1948 byl zavražděn rukou hinduistického extremisty.

Džawaharlal Néhrú zahájil svou politickou kariéru pod přímým dohledem Gándhího a zůstal jeho věrným žákem po celý život. Byl to vlastně Gándhí, kdo ho v roce 1929 z nouze povýšil na předsedu Indického národního kongresu, což sám s lítostí přiznal ve své autobiografii.²⁵ Byl jedním z horlivých stoupců nenásilí, ale v těžce knize vyslovil chmurné otázky o této ideologii i o svém učiteli, i když s celkovými sympatiemi k oběma. Jeho poznámky jsou cenné a stojí za to je citovat. O hnutí za nenásilí napsal: „...jaké byly naše zásady a cíle v letech 1921 a 1922? Neurčitá *sawraj* (nezávislost) bez jasné ideologie v pozadí a konkrétní techniky nenásilného boje... neměli jsme dostatečnou páteř ani organizaci. Dokonce i lidé, kteří šli do vězení, tak učinili z popudu a očekávali, že celá věc brzy skončí.“²⁶

Džawaharlal se dále vyjádřil k teoretickým aspektům nenásilí:

„Trpět pro myšlenku vždy vzbuzovalo obdiv; podrobit se utrpení pro věc, aniž bychom se vzdali nebo udeřili, má v sobě ušlechtilost a vznešenost, které si vynucují uznání. A přece existuje tenká hranice, která odděluje toto utrpení pro utrpení, a tento druhý druh utrpení má sklon stát se chorobným a dokonce trochu ponižujícím. Je-li násilí často sadistické, nenásilí se alespoň ve svých negativních aspektech pravděpodobně mýlí na druhé straně. Vždy existuje možnost, že se nenásilí stane pláštíkem pro zbabělost a nečinnost, stejně jako pro udržování statu quo.“²⁷

Ve stejném tónu vyslovuje názor:

---

²³ Stanley Wolpert, *Jinnah of Pakistan* (Karáčí: Oxford University Press, 1993), 74.

²⁴ Tamtéž, 78

²⁵ Jawaharlal Nehru, *An Autobiography* (New Delhi: Jawaharlal Nehru Memorial Fund, distribuováno Oxford University Press, 1996), 194-95

²⁶ Tamtéž, 86

²⁷ Tamtéž, 546

„Nedávná tendence v Indii odsuzovat cíle a politiky jen proto, že se předpokládá, že jsou v rozporu s nenásilím, mi připadá jako převrácení správné metody pohledu na tyto problémy... Ale nyní je náš cíl sám o sobě posuzován z hlediska nenásilí a odmítán, pokud se zdá, že s ním není v souladu. Myšlenka nenásilí se tak stává nepružným dogmatem, které nesmí být zpochybněno. Jako taková ztrácí svou duchovní přitažlivost pro intelekt a zaujímá místo v holubníku víry a náboženství. Dokonce se stává kotvou pro partikulární zájmy, které ji využívají k udržení statu quo.“²⁸

„Důraz na čisté nenásilí z něj však učinil něco vzdáleného a odděleného od života a lidé mají tendenci ho přijímat buď slepě a nábožensky, nebo vůbec (tj. nebo ho odmítat). Intelektuální prvek ustoupil do pozadí... Gándhí je samozřejmě i nadále vitální silou, jejíž nenásilí má dynamický a agresivní charakter... Mnozí z těch, kteří se hlásí k jeho následování, však mají tendenci stát se neúčinnými pacifisty nebo neodbojáři tolstojovského typu nebo jen příslušníky úzké sekty, která nemá kontakt se životem a realitou. A shromažďují kolem sebe nemalý počet lidí, kteří mají zájem na udržení současného řádu a kteří se za tímto účelem ukrývají pod nenásilím. Oportunismus se tak ukrádá a proces obrácení protivníka vede v zájmu nenásilí k vlastnímu obrácení a zařazení se po bok protivníka.“²⁹

K tématu by bylo možné říci mnohem více, ale nedostatek místa to nedovoluje. Jedno je však jasné (či zřejmé), že samotná morálka bez moci může vést k duchovnímu povznesení, ale nemusí přinést politické výsledky. Nenásilí jako morální teorie má sice velkou vnitřní hodnotu, ale jako prostředek k dosažení politického cíle má vážná omezení.

---

²⁸ Tamtéž, 547

²⁹ Tamtéž, 548-49